

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Ставиться питання про збереження національної ментальності як однієї із показових ознак нації в умовах євроінтеграції. Представляється термінологічна дискусійність та погляди інших науковців. Узагальнюються теоретичні концепції проблеми, що дає можливість порівняти погляди інших науковців на процес розвитку національної ментальності та виявити структурні елементи або фази розвитку.

Ключові слова: ментальність, національна ментальність, євроінтеграція, етноконфлікт, самовизначення.

Поднимается вопрос о сохранении национальной ментальности как одного из показательных признаков нации в условиях евроинтеграции. Представляется терминологическая дискуссионность и взгляды других ученых. Обобщаются теоретические концепции проблемы, что дает возможность сравнить взгляды других ученых на процесс развития национальной ментальности и выявить структурные элементы или фазы развития.

Ключевые слова: ментальность, национальная ментальность, евроинтеграция, этноконфликт, самоопределение.

Here we raise the question of the preservation of national mentality as one of the nation's exemplary traits in European integration. Terminological discussion and views of other scientists are presented. Here we summarize the theoretical concept of the problem and this gives an opportunity to compare the views of others about the development of national mentality and to identify structural elements or phases of development.

Key words: mentality, national mentality, European integration, ethnical conflict, self – determination.

Європейське суспільство часто забуває вже пройдені уроки з історії. Спроби об'єднати Європу робилися і раніше, проте їх кінець був далеко не таким щасливим, як хотілося, наприклад задуми Габсбургів, у яких було визначено Австрії правити світом, наполеонівська програма перетворення Європи в єдину сім'ю, в якій передбачалося створення єдиної валюти по усій Європі, єдиного кодексу загального права, системи університетської освіти. Прагнення Адольфа Гітлера до створення єдиної Європи через знищення «купки дрібних націй». І програми європейської інтеграції не обов'язково несуть благо, нерідко вони пов'язані з серйозною загрозою втрати національних свобод та ментальності. Саме цим і викликана актуальність нашої роботи. Одна із перших проблем – це відсутність остаточного визначення терміна «ментальність». Ми зустрінемо ряд дефініцій і підходів: історичний, етнографічний, етнологічний, філософський, мистецький, політичний, тощо. Доктор філософських наук Раман Додонов у статті «До проблеми визначення поняття «ментальність» налічує шість типів визначень: описові та психологічні; нормативні – котрі визначають ментальність як норми реакції; структурні – де акцентується увага на структурі ментальних процесів; генетичні та історичні, які позначають ментальність, як вияв історичної пам'яті [1, с. 14]. Ми б додали ще одну групу – яка ототожнює ментальність і менталітет.

Навіть походження терміна трактується неоднозначно. Певні дослідники виводять з латинської мови і перекладають як «розум, мислення, спосіб мислення, душевний склад». Інші – від французького слова і розуміють як «духовність», ще інші відносять до англійської мови і трактують як «спрямованість, склад розуму». Дискусійним залишається питання і авторства терміна. Ми зустрінемо ряд версій: 1) Ральф Волдо Емерсон («Риси англійського життя»); 2) Марсель Пруст («В пошуках втраченого часу»); 3) Люсьєн Леві-Брюля («Ментальні функції у нерозвинених суспільств»); 4) Анрі Валлон («Психическое развитие ребенка»), 5) представники французької історичної науки, відомою за назвою школи «Анналів»: Жорж Дюбі та Роберт Мандру під ідейним впливом Люсьєна Февра.

У наш час поняття ментальності – це об'єкт вивчення таких вітчизняних та зарубіжних учених, як І. Абрамова, І. Бичко, І. Габдулгафарова, П. Гнатенко, І. Грабовська, Н. Григорів, І. Дінцельбахер, Р. Додонов, П. Кравченко, С. Кримський, О. Лаврик, О. Лісеєнко, М. Попович, І. Старовойт, В. Храмова та ін.

Однак на сьогодні наука не напрацювала одноставного та вичерпаного визначення змісту терміна «ментальність». Представлені багаточисельні варіанти: умонастрій, розумова настанова, колективне уявлення, склад мислення, характер мислення, бачення світу тощо. Німецький учений Петер

Дінцельбахер визначає ментальність як набір способів і змістів мислення та сприйняття, які типові для відповідного колективу у відповідний період [2, с. 21]. Сучасна українська вчена Вікторія Храмова трактує ментальність як світосприйняття, яке формується на глибинному психологічному рівні індивідуальної або колективної свідомості. Тлумачить ментальність як «спільне психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення» [3, с. 4]. Професор Михальченко М. І. подає визначення ментальності як визначений рівень і якісна характеристика суспільної й індивідуальної свідомості, а також пов'язаний із ними спектр життєвих цінностей і моделей поведінки, які укладаються в офіційно підтримувані й опозиційні ідеологічні і політичні орієнтири. Це специфічне сприйняття особистістю, як складової частини соціальної і політичної групи, а також і цією групою соціальної реальності, оцінка її і вибір лінії поведінки відповідно до загальноприйнятих норм і зразків поведінки [4, с. 123-124]. Н. Корнієнко висловлює думку, що ментальність є «весь устрій життя, його національних цінностей, матеріальної і духовної культури, ступінь відчуття особистої свободи й незалежності, природні (чи антиприродні) умови існування та багато інших чинників» [5, с. 3]. І. Пантін визначає ментальність як вираження на рівні культури народу історичних доль країни, як певна єдність характеру історичних завдань та засобів їх розв'язання, що закріпилися в народній свідомості, в культурних стереотипах. Ментальність – це своєрідна пам'ять народу про минуле, психологічна детермінанта поведінки мільйонів людей, відданих своєму історично сформованому «коду» за будь-яких обставин, виключаючи катастрофічні.

Ми спробували узагальнити і своє трактування в такому визначенні: ментальність – це характер думок, сукупність розумових навичок і духовних пріоритетів, сформованих навколишньою дійсністю, які визначають поведінку окремої людини або суспільної групи.

Існує чимало видів ментальності: чоловіча, жіноча, дитяча, молодіжна, професійна, етнічна, національна, тощо. Однак у науковій літературі спостерігається певна невизначеність щодо терміна «національна ментальність». Однак стрімке зростання національної самосвідомості серед українського народу спричинене глобальними соціальними змінами, які відбулися як усередині країни так і поза її межами, спрямували сучасних науковців на визначення орієнтирів національного державотворення та на зосереджені уваги на таких поняттях як «національна ментальність». Вона часто трактується як синоніми з такими поняттями, як «національний характер», «національна вдача», «національна свідомість», «душа народу» тощо [6; 8, с. 5]. Науковцями С. Грабовським, С. Ставрянін та Л. Шклярком визначається як «національно-політичний менталітет» [8, с. 123].

Ми насмілилися представити свою версію розуміння національної ментальності. Національна ментальність це – образ мислення, душевний устрій, психологічні особливості політично й державно організованого народу, який набув культурного, економічного та ідеологічного самовизначення.

Євроінтеграція передбачає затушування не тільки правових розбіжностей, а й ментальних. Між державами Європейського Союзу існують надзвичайно серйозні мовні бар'єри, як відмічає М. Тетчер, у нинішніх державах-членах люди говорять не менше ніж 12 основними мовами: англійською, грецькою, данською, ірландською (гельською), іспанською (кастільською), італійською, німецькою, нідерландською, португальською, фінською, французькою і шведською. Окрім рідної мови 41 % європейців знають англійську, 19 % – французьку, а 10 % – німецьку. Більше того, 70 % європейців вважають, що в ЄС усі повинні знати англійську мову. З часом, вважає М. Тетчер, європейці можуть суцільно перейти на спілкування тільки англійською мовою [9, с. 373]. Мова – це не просто засіб спілкування чи обміну інформації. Це – одна з найбільш характерних особливостей, у якій зосередились історичний, культурний та моральний досвід рідного народу. Україні вже доводилось колись пережити процеси русифікації, ополячення, онімечення. Так чи зможемо ми захистити свою рідну мову? На наш погляд, це теж не маловажна проблема, адже мова є найважливішою ментальною ознакою.

Академік АН ВШ України, доктор психологічних наук Анатолій Фурман у праці «Психокультура української ментальності» сформував ряд функцій, які виконує ментальність у суспільстві: 1) поглиблює взаємовідносини людей; 2) полегшує кооперацію діяльності і групове співіснування; 3) сприяє адаптації особистості до природного оточення і соціуму; 4) дає можливість відрізнити «своїх» від «чужих» за символом, знаком, етикетом; 5) створює атмосферу емоційного спорідненості (рідства); 6) формує образ «МИ»; 7) об'єднує людей у таких формах духовності як моральна та етична; 8) зумовлює смислове наповнення ідеалів і цінностей на етнонаціональному та груповому рівнях об'єднання; 9) наповнює емоційно-духовне життя індивіда; 10) сприяє психологічному комфорту; 11) визначає поведінку індивіда у групі та соц. середовищі [10, с. 191]. До цієї всеохоплювальної характеристики ми б додали одне – ментальність інтегрує народ у націю. Втрата національної ментальності може привести до втрати нації.

Соціальна адаптація до умов життя Європи вимагає від кожної нації поступитися певними принципами ментального розвитку, такими як престиж етнічних цінностей, культурна самоназва, етнічна самосвідомість, тощо. За результатами соціологічного дослідженнями Time Magazine survey, 26 March 2001, кожен третій житель країн ЄС відчуває себе європейцем, а не жителем власної країни. Правда, цей показник варіює залежно від країни: 40 % молодих італійців вважають себе в першу чергу європейцями, а у Великобританії цей показник досягає 25 %. На жаль і сьогоднішні стандарти демократії і прав людини в Євросоюзі не зуміли поєднати фундаментальні ментальні цінності національних держав, створити нові форми взаємодії народів для досягнення суспільної гармонії. Реальна оцінка сучасної етнічної картини Європи характеризується розмаїттям конфліктів. У вересні 2011 р. північ Чехії: міста Варнедорф, Усти-над-

Лабем, Рубмурк, Шлукнов, Новий Бор і навіть Прагу охопили антициганські протести. Якщо раніше ці акції були прерогативою скінхедів, то тепер добродішні чехи виходили на демонстрації з написом на футболках «Оживить Гітлера. Циган в газові камери». В цей же час антициганські протести відбулись ще в одній країні ЄС – Болгарії [11, с. А2]. А якщо через деякий час такі ж протести торкнуться не тільки циганської нації? Осінні події у Франції та Лондоні 2012 р. також говорять про складність, суперечність і неоднозначність етнічних взаємин. Європа вже досить давно є конфліконебезпечним регіоном. На сьогодні є досить складна ситуація в Бельгії, яку розриває на частини фламандський націоналізм. Не вичерпано англо-ірландський конфлікт, не вщухає етнополітичний конфлікт між народом Каталонії і урядом Іспанії, між народом Країни Басків і центральною владою Іспанії. Острів Кіпр розділяє так звана «Зелена лінія», яка охороняється миротворчим контингентом і відділяє Республіку Кіпр (60 % території і 770 тисяч населення) і Турецьку Республіку Північного Кіпру (38 % території – 300 тисяч населення), яка була самопроголошена в 1983 році. Республіка Кіпр визнана усіма країнами світу, за винятком Туреччини, а ТРПК (Турецька Республіка Північного Кіпру) визнана Туреччиною і Абхазією [12]. Можна пригадати серію антиугорських акцій, що пройшли в травні – на початку червня 2012 року з ініціативи нового румунського уряду. В основі більшості конфліктів Європи лежать як об'єктивні, так і суб'єктивні протиріччя. І один із основних – це бажання підтвердити свою національну приналежність.

На думку дослідника Б. Цимбалістого, в історичному розвитку українських земель можна виокремити такі риси: а) українці багато віків були бездержавною нацією і не мали досвіду державної влади; б) постійно денационалізувалася правляча верства (еліта) українського народу; в) і головне, територія України була розділена на різні частини, які протягом віків опинялися під впливом іноді країн, що ворогують [10].

Однак цей історичний шлях, який пройшов український народ, сформував не войовничу, а милосердну, щирі українську націю, якій, як відмічає Д. Чижевський, притаманні емоційність, сентименталізм, чутливість та ліризм. Українська ментальність і до тепер перебуває під впливом етнічних символів хлібороба-землероба (який уособлює українського селянина), захисника – оборонця (який уособлюється з українським козацтвом), Матері-господині (Матері-Берегині). Вони сформовані соціальним, генетичним, політичним, релігійним, правовим, морально-етичним, економічним, етнічним, ідеологічним, історичним та міжнародним чинниками.

У незалежній Україні, на наш погляд, ще досить слабкий клас політичної еліти, і це теж є однією з проблем збереження національної ментальності в умовах євроінтеграції. За часи незалежності ще не зовсім викристалізувалася нова генерація, і чимала частина її, ідеологічно зупинилася у пострадянському

просторі. Значна кількість виїхала закордон, а деякі працюють не на воз'єднання, а на роз'єднання українства. Але саме політичній та культуротворчій еліті бути тим буфером, який убереже українців від європейського індивідуалізму й егоцентризму, від чужих ідеалів і цінностей, які проростали на зовсім іншому етноментальному ґрунті.

Ментальність формується тривалий час, адже це – живий організм, якому притаманні як стійкі уявлення, так і нашарування нових. Вона може зазнати періоди похвалення, підйому, занепаду, спустошення та втрати своїх головних ознак. І тоді, на ґрунті розмитих ментальних цінностей, не зможе прорости ніяка національна ідея, адже національна ментальність є інтегральним, єднаним чинником існування будь-якої національної держави. Опрацювавши чималий досвід та практику громадського суспільства на шляху утворення націй І. Лисяк-Рудницький один із перших з істориків української діаспори дійшов висновку що нація це не просто спільнота з виразною свідомістю і волею, не просто сукупність індивідів, яким випало щастя мати спільну мову й певні етнічні риси, а дієвий, функціональний суспільний інститут, що став способом буття певного народу. Науковець намітив декілька етапів становлення української нації, перший він визначив як «первісне формування нації», яке відбулося в Україні з великим запізненням і пов'язане з процесом розпаду Київської держави. Однак нація, що викристалізувалася у Галицько-Волинському Королівстві та Великому Князівстві Литовському, загибає після Люблінської унії [13, с. 18].

Другий період розпочався на переломі XVII століття, який також зазнав поразки після ліквідації козацької України в XVIII ст. Таким чином, українська нація вже двічі «вмирала» й двічі відроджувалася наново.

Третій – розпочався з 1917 р. і зробив великий поступ під час 1920-х років; четвертий період (часи українізації) – був зупинений і почасти повернутий назад протягом чвертьстолітнього правління Сталіна; п'ятий на думку автора, є взагалі дискусійним як існуючий феномен [13, с. 20-24].

На сучасному етапі розвитку України, коли національні відносини підпорядковані дії двох тенденцій: з одного боку, формуванню і розвитку нації, а з іншого – злам національних кордонів інтеграційними процесами, нам здалося, що наукове осмислення сутності національного менталітету є однією з першочергових наукових завдань. За таких умов, на наш погляд, є надзвичайно важливим вироблення основних засад збереження національної ментальності. Формування чітких стратегічних і тактичних орієнтирів, з урахуванням тих колосальних змін, які відбулися у Європі й світі на зламі XX-XXI століть. У статті намічені проблеми, які можуть виступати перетинами у збереженні національної ментальності в умовах євроінтеграції. Шляхи їх подолання, це нові перспективні розробки зазначеної проблематики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Додонов Р. К проблеме определения понятия ментальность / Р. Додонов // Придніпровський науковий вісник. – 1997. – № 14. – С. 11–14.
2. Дінцельбахер П. Історія європейської ментальності / П. Дінцельбахер. – Львів : Літопис, 2004. – 224 с.
3. Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа / за ред. В. Храмової. – К. : МП «Фенікс», 1992. – С. 13–28.
4. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи ВФ «Відродження» / М. І. Михальченко. – 2004. – С. 21.
5. Корнієнко Н. Українська та російська ментальність: проекція в сучасне / Н. Корнієнко // Слово і Час. – 1991. – № 7. – С. 3–9.
6. Хамітов Н. Українська ментальність: постімперське та постіндустріальне буття / Н. Хамітов // Розбудова держави. – 1995. – № 10. – С. 31–33.
7. Васильєв В. Деякі роздуми з приводу терміну «менталітет» / В. Васильєв // Розбудова держави. – 1993. – № 11. – С. 50–53.
8. Грабовський С. Світло і тіні Переяславської ради / С. Грабовський, С. Ставряні, Л. Шкляр // Генеза. – 1994. – № 1. – С. 114–127.
9. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / Маргарет Тэтчер ; [пер. с англ.]. – М., 2003. – 573 с.
10. Фурман А. Психокультура української ментальності / А. Фурман. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 463 с.
11. Бурлаченко С. Чьими друзьями будут «европейские друзья» / С. Бурлаченко // Две тысячи. – 2011. – 20 мая. – С. А2.
12. Конфліконебезпечні регіони Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.universum.kiev.ua/index.php/2009-09-18-12-57-46/2013-01-31-11-57-35/87-2013-03-02-12-54-52.html>.
13. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи: 1994. – Т. 1. – С. 21–24.

Рецензенти: Шевчук О. В., д. політ. н., професор;
Чупрін Р. В., к. політ. н., ст. викладач.

© Караульна О. М., 2014

Дата надходження статті до редколегії 15.10.2013 р.

КАРАУЛЬНА Олена Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв.

Коло наукових інтересів: національна ментальність, процеси євроінтеграції.